

Bajáki Rita

Pázmány *Imádságos könyvének* kritikai kiadása: A szövegkritika*

Az *Imádságos könyv* filológiáját taglaló tanulmányok jó része jellemzően két olyan állítással kezdődik, amelyek megemléstől ezúttal sem tekinthetünk el: az *Imádságos könyv* Pázmány életében négyszer, 1606-ban, 1610-ben, 1625-ben és 1631-ben jelent meg, illetve az *Imádságos könyv* szövege a *Pázmány Péter Művei* sorozat harmadik köteteként, 2001-ben látott napvilágot.¹ Ez utóbbi máris némi megokolást kíván: az 1606-os, első kiadás indokolja, hogy a sorozatban harmadikként adjuk ki, hiszen ez az életmű harmadik, nyomtatásban megjelent, magyar nyelvű darabja, ugyanakkor az ultima manus elve pedig arra kötelez, hogy a kritikai szövegkiadás az 1631-es imakönyv szövegén alapuljon.

2001-ben tehát megjelent az *Imádságos könyv* szövege, ezt követően nekiláttunk a jegyzetkötet elkészítésének. Ez a gyakorlatban alapkutatót jelentett, egészen előlről kezdtük a munkát, amit ketten vállaltunk Bogár Judittal. Az ő feladata a tárgyi jegyzetek elkészítése volt, nekem pedig a szövegkritika, s az ehhez kapcsolódó vizsgálatok elvégzése jutott. Jelen dolgozatban a szövegkritikai apparátus elkészítését mutatom be, illetve a munka során felmerülő nehézségeket, az esetlegesen felmerülő problémákat vázolólok.

Feladatom a következő volt: a négy kiadás szövegszerű eltéréseit szövegkritikai jegyzetek formájában rögzítsem az érvényben lévő szabályzatoknak, ajánlásoknak megfelelően. Minthogy a négy kiadás között számos, mind mennyiségi, mind típusbeli eltérés található, első lépésben azt kellett meghatározni, hogy az apparátusban hol állapítsuk meg azt a határt, ami a *még nem*, illetve a *már nem jelölöm* között húzódik meg, mert az nyilvánvaló volt, hogy a Péter László-féle *Szabályzatban* megfogalmazottaknak nem tudunk megfelelni. Ez így hangzik: „Ezután közölje a szerkesztő a szerzőtől (...) származó változatoknak a főszövegtől való eltérését. Minden különbséget számon kell tartania, amely a szerzőtől, a szerző életében tudtával és ellenvetése nélkül készült kiadásból eredhet.”²

* A tanulmány az OTKA 67975 sz. pályázat támogatásával készült.

¹ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv (1631)*, s. a. r. SZ. BAJÁKI Rita, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2001 (Pázmány Péter Művei, 3).

² *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata*, szerk. PÉTER László, Bp., 1988, 28–29, (7.31).

Későbbi megjelenés: *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., 2003, 114-131.

Az itt látható képek hivatottak illusztrálni, hogy valójában milyen nehézséggel álltunk szemben. Az ötödik fejezet első sorait láthatjuk, ebben az *Olvasóról* van szó, amely a rózsafüzérrel kapcsolatos ismeretekre tanítja a nyájias, és mondhatjuk tájékozatlan olvasót.

[1. sz. melléklet]

Az eltérések talán már első pillantásra is szembetűnnek, de egy kicsit alaposabb összevetést követően már egyértelműen látható, hogy a kiadások között mennyi és milyen típusú különbség van. Ráadásul e találmra kiragadott részlet nagyon jól illusztrálja a négy kiadás egészét is, ugyanis az e pár sorral kapcsolatban elmondhatók – kevés kiegészítéssel – a négy kiadás összességét illetően is helytálló megállapítások.

Az apparátus készítésekor az 1631-es kiadáshoz viszonyítottam valamennyi korábbi kiadást. Általánosságban elmondható, Pázmány az *Imádságos könyv* szerkezeti vázát megőrizte. Az egyes kiadásokban tetten érhető átdolgozások időnként az anyagbővítést/szűkítést szolgálják, ez a második kiadásban fordul elő elsősorban, a harmadik kiadásra pedig a kifejezőmód csiszolása, a megfogalmazás finomítása a jellemző, ez esetben a változtatások mértéke nem több mint pl. szórend felcserélése, bizonyos szavak felváltása szinonimával, egyes nyelvtani szerkezetek átalakítása. A negyedik kiadásban érdemi változás nincs, a harmadik kiadással örszóra, lapszámra megegyeznek, egyszerűen csak az újraszédésből fakadó eltérések jelentkeznek.

Az egybevetés során tehát szinkron haladtam, vagyis a negyedik kiadás egyetlen helyéhez hasonlítottam a korábbi három kiadás vonatkozó helyét. Így alkalmam nyílt folyamatában látni a szöveg változását, óhatatlanul is fölsejlett előttem Pázmány alkotói módszere, s mivel négy állomása volt a szöveg módosulásának, viszonylag érthető volt, hogy honnan hová haladt, a megváltoztatott szöveg magyarázta a korábbi kiadás esetleges fogyatékoságát. Egyetlen példát kiragadva, az itt látható képeken, az 1606-os kiadásban hosszabb részletet találunk a törökök olvasójáról, amely a későbbi kiadásokból már hiányzik. Nyilvánvaló a korrekció oka, az *Olvasó* (rózsafüzér) magyarázatakor teljesen érdektelen, hogy a törökök minek nevezték a maguk golyóbisát, ez felesleges, ki is maradt a későbbi kiadásokból. Ha csak egy kiadás készült volna, vagy maradt volna az utókor számára, nem derült volna ki Pázmány ítélete, szándéka, véleménye. Ezt megismerni, látni és megérteni a szövegkritikai munka egyik nagy ajándéka.

Az apparátus célja tehát a négy kiadás közötti eltérések rögzítése. Az eltérések, amint láttuk igen különbözőek, ezért volt szükség saját koncepció kidolgozására.

A munka során két, pontosabban három dokumentum szolgált iránytűként, az egyik a már említett Péter László-féle szabályzat, a másik az MTA Textológiai Munkabizottságának közleménye, amelynek címe: *Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához*. Ez utóbbihoz szorosan kapcsolódik KECSKEMÉTI Gábor, *A textológiai munka egyes problémáiról – az új textológiai alapelvek közrebocsátásakor* című írása.

Szerencsére megengedő mind a *Szabályzat*: „Gondos megfontolást kíván, hogy amit a szabályzat legcélszerűbbként ajánl, vagy ami a gyakorlatban leginkább szokásos, attól milyen megokolás alapján szabad vagy kell az adott esetben eltérni. A szokatlanabb vagy vitatható választást mindenképpen meg kell okolni”,³ mind a Textológiai Munkabizottság: „egyfajta viszonyítási pont kíván lenni, amelyhez képest minden kiadás a maga egyedi problémái szerint határozhatja meg magát”.⁴

Így alapos megfontolások után az *Imádságos könyv* szövegkritikai jegyzeteinek technikáját a következőkben határoztuk meg.

– a jegyzeteket a 2001-ben kiadott kritikai szöveg sorai szerint tagoltuk

– az eltéréseket dőlt betűvel jelöltük

- az eltéréseket közvetlenül megelőző/követő változatlan szövegrészletet álló betűvel feltüntettük (eltérés lehet: betű, szó, több szó, sor, több sor)

– ha egy jegyzetben a dőlt betűs részt nem előzi meg, illetve nem követi álló betű, az azt jelenti, hogy a kritikai kiadás azon sorában az eltérés előtt/mögött nincs egyező rész

– a jegyzetekben szereplő szavak mindig a hivatkozott kiadás helyesírásának megfelelően szerepelnek.

Amint említettem, számtalan különböző apró eltérés található a kiadások között, amelyek közül azokat, amelyek a nyomtatványok helyesírásából fakadnak, nem jelöltük.

Nem jelöltük a következő eseteket:

- A központosítás következetlenségeit
- ha ugyanazt a fonémát eltérő betű(csoport) jelöli
- a következő szópárokat: o-oh; a'-az; a „szent” szó különböző alakjait
- ha a korábbi kiadás nyilvánvaló sajtóhibája miatt van eltérés
- a különböző tipográfiai megoldásokból fakadó eltéréseket (álló, dőlt, kis- és nagybetű, etc.)
- ugyanazon tulajdonnév különböző alakjait

³ *Uo.*, 38, (9.32).

⁴ *Alapelvek* – [DEBRECZENI Attila, KECSKEMÉTI Gábor], *Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához*, It, 2004/3, 320.

- nem jelöljük, ha a margón újra megismétli a szerző nevét a forrás megadásakor
- a locusjelölésnél alkalmazott rövidítéseket (pl. cap., C.; vers., v.)
- ha ugyanaz a (sor)szám betűvel vagy számmal szerepel.

Így mindezeket követően a fentebb látható *Olvasóról* szóló rész az apparátusban így néz ki:

133:2 I Oluasot *mint kellien mondany*. II Oluasót *mint kellyen mondany*.

133:3 I CSufolliac a *mostani Vy kereztién atiafiac a kereztiene* Oluasoiat, es ezt, ki scordio *toita goliobisnac*, ki II CSufollyák az *mostani Vy kereztién Atyafiak az keresztyének* Oluasoiát, és azt, ki scordio *toita golyobisnak*, ki

133:5 I Teoreokeoknekis oluasoioe vagion, *melinec (a mint ertettem) Tespe neue, es ebbe, egy hean szaz goliobis vagion eoszue füzue: Vgy imadkoznac pedigh raita, hogy a harmicz három elseo goliobison, harmicz haromszor mongiac, Sulthan allah, A masodic harmicz harmon, vgian anniszor mongiac, El hemdun' illah, Es vtolszor, ismet harmicz haromszor mongiac Allah hecuer*. II Törököknekis oluasóioe vagyon

Az *Imádságos könyv* példányleírása során többek között azt is ellenőriztem, hogy a második illetve a negyedik kötet végén lévő hibajegyzék javításait vajon visszajavították-e. Most csak a negyedik, 1631-es kiadással kapcsolatos tapasztalatomat osztom meg.

A negyedik kiadás példányai a következő könyvtárakban találhatóak meg:

1. Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: RMK I 604 /1.
2. Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: RMK I 604/ 2.
3. MTA Könyvtára, jelzet: RMI 8° 36
4. Zágráb, Nacionalna i sceučilišna biblioteka jelzet: 24284
5. Amberg, Staatliche Provinzialbibliothek, jelzet: L. ext. 126.

E kiadás valamennyi általam látott (1–4) példányában található apró, sokszor alig észrevehető korrektúra-szerű kézírásos javítás. Két részre oszthatjuk a szövegben előforduló sajtóhibák kézíratos javításait. Az egyik csoportba tehát a kiadás végén található hibajegyzék visszajavításai, a másik csoportba pedig a nyomtatott hibajegyzékben nem felsorolt hibák korrektúra-jellegű javításai tartoznak.

Az 1631-ben megjelent és általam látott kiadások közül az MTA Könyvtárában lévő példány az egyetlen, amelyben van a kiadás végén lévő hibajegyzékben felsorolt sajtóhibát korrigáló javítás, mindössze három. Ezek a következők:

243. 1. 15. Alamisnalkodást *lege* Alamisnalkodást (itt kivakarták a felesleges i-t)

388. 1. 2. botaánkoztató *lege* botránkoztató (javítva tintával)

397. 1. 3. dicsítted-e *lege* dicsírted-e (javítva tintával).

A második csoportba tartozó, vagyis a nyomtatott hibajegyzékben nem szereplő javítás összesen huszonegyszer fordul elő. Ebből tizenkét esetben valamennyi általam vizsgált kiadásban ugyanazt a sajtóhibát javították.

	javítás	OSZK	OSZK	MTA	Zágráb
		1	2		
1.	150:al. 9 vigesztalod <i>javítva</i> vigasztalod zágrábi példány: vigosztolod	–	–	+	+
2.	175:8 kiváságomnak <i>javítva</i> : kivánságomnak	+	+	+	+
3.	177:15 noka <i>javítva</i> tintával: noha	+	+	+	+
4.	186:6 kogy <i>javítva</i> : hogy	+	+	+	+
5.	234: al.8 haloruságot <i>javítva</i> : haboruságot	+	+	+	+
6.	245:14 gyönyöröséget <i>javítva</i> gyönyörüséget	–	–	+	–
7.	246:16 ismérnem hogy tintával <i>javítva</i> : ismérnem, hogy	–	–	+	–
8.	246:19 dühösségét tintával <i>javítva</i> : dühösségét	–	–	+	–
9.	256: 12 várták tintával <i>javítva</i> : várták	–	hiány- zik a levél	+	–
10.	259: al. 6 él és <i>javítva</i> : él, és	+	+	+	+
11.	262:13 vegyen <i>javítva</i> : vegyem	+	+	+	+
12.	295: al. 5 kogy <i>javítva</i> tintával: hogy	+	+	+	+
13.	321:8 segítségi a' <i>javítva</i> : segítségi, a	+	+	+	+
14.	323: al. 3. sor: Szezt <i>javítva</i> Szent	–	–	+	–
15.	346: al. 2 iréletbe <i>javítva</i> : itéletbe	+	–	+	+
16.	369:7 csudáltosb tintával <i>javítva</i> : csudálatosb	–	–	+	–
17.	371:9–10 böldogságodban <i>javítva</i> : boldogságodban Zágráb: bóldogságodban	+	+	+	+

18.	380: al. 1. lelkét, mert javítva: lelkét. mert (áthúzva a vessző)	+	+	+	+
19.	383:11 noka <i>javítva</i> : noha	+	+	+	+
20.	388: al. 4. Társalkodtál-e, <i>javítva</i> : Társalkodtál-e-	+	-	-	-
21.	424:17 gyümölcsöt tintával <i>javítva</i> : gyümölcsöt	+	+	+	+
	összes javítás:	14	12	20	14

A táblázatból jól látható, hogy az MTA Könyvtárában lévő példány tartalmazza a legtöbb ilyen jellegű bejegyzést, az OSZK 2. példánya a legkevesebbet, tizenkettőt, és az ebben található javítások mindegyikét elvégezték a többi példányban is. Ennek kivitelezése csak úgy történhetett, hogy a nyomdában, amikor a példányok még együtt voltak, szervezeten, akár Pázmány utasítására, akár Némethi Jakab irányításával egyszerre javították ki a hibákat.⁵ Nem ez az egyetlen eset, amikor Pázmány már kinyomtatott művében módszeresen, kézzel korrektúrázták a sajtóhibákat.⁶

A konferencián elhangzott előadás óta sikerült az 1631-es kiadás ötödik, ambergi példányát is megvizsgálni. A várakozással ellentétben ebben a példányban semmilyen kéziratos javítást nem találtam.

⁵ Köszönet Ecsedy Juditnak a témáról való beszélgetésért, értékes megjegyzéseiért.

⁶ A *Felelet* valamennyi ma ismert példányában van kéziratos javítás. Bővebben: HARGITTAY EMIL, *Pázmány Feleletének fennmaradt példányai* = H. E., *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2009, 19–30.